

Sårbarhet i møte med livsfortellinger gjennom kunstformen playbackteater

Anna-Lena Østern, professor emerita Åbo Akademi universitet

Everybody needs a stone to roll (3x)

Everybody needs a little good news.

Everybody needs a hand to hold.

Everybody needs a fire inside.

Everybody needs a dream to ride.

Everybody needs a song to sing

Everybody needs their story told.

(Fra CD:n Listen and remember, Jo Salas and friends)

Sammendrag

I denne artikkelen er sårbarhet i møte med livsfortellinger i playbackteater i fokus. Mitt analytiske spørsmål er: Hva betyr narrativt nettverk i playbackteater som ramme for nødvendig kunstnerisk sårbarhet og sensitivitet? Sårbarheten er en resurs for playbackteatergruppens deltagere, en nødvendig sensitiv lytting på det fortellere forteller, slik at de kan gi fortellingen tilbake i en transformert kunstnerisk form. Denne sårbarhet er også en resurs i de etiske valg som playbackspillerne og spill-lederen stilles overfor i ulike deler av en playbackteaterforestilling. En kort introduksjon gis om hva playbackteater er, hvordan teaterformen ble skapt, og hvordan Jonathan Fox har gjort et første forsøk til å skape en teori for playbackteater. Artikkelens avslutningsdel er knyttet til mine erfaringer fra playbacklederutdanning og erfaringenes betydning for meg som kunstnerisk leder og som spill-leder for playbackteater i Finland og i Norge.

Playbackteater – «Lets watch»

Playbackteater (Fox, 1994; Salas, 1993) er en form for fortellerteater, hvor en gruppe spiller det minne en i publikum forteller. En playbackteaterforestilling har ofte et tema som fortellingene samles om: Møter med mennesker jeg mins; Mine arr; Minner fra mitt arbeidssted og mere.

Playbackteatergruppen består av en kunstnerisk leder, som ofte også er spill-leder, en musiker, og 2-4 spillere (skuespillere). Det fins fire firkantete bokser som spillerne sitter på, eller som brukes som rekvisita. Bak spillerne henger store tøyestykker i forskjellige farger, og de kan brukes i forestillingene,

for å markere en stor sorg, eller glede, en lengsel etter barn for eksempel. Spillerne kan også være ting (som et fotballmål i en forestilling for barn, eller en huske, eller en godstol) som fanger opp stemning og uttrykker noe i ord og bevegelse.

Forestillingen begynner ofte med en sang, som den denne artikkelen begynner med. Spillerne står da foran publikum og forteller kort en fortelling som er den enkeltes om det tema som behandles. Playbackteatergruppen har trent på å improvisere fram fortellingen de fått høre. De får den sammenfattet av spill-lederen (conductor), som også gir forslag til kunstnerisk form. Rammen for tilbakespillet gis slik, men det er alltid spillerne som gir fortellerens fortelling tilbake til fortelleren i kunstnerisk form. Spill-lederen innleder spillfasen gjennom ordene «Let's watch» med energisk stemme og vendt mot alle i publikum. Den kunstneriske formen kan være flytende skulptur (korte stemningsbilder), narrativt V (Da gjenfortelles fortellingen av en spiller: Dette er Annas fortelling). De andre stiller seg i en V-formasjon og akkompagnerer fortellerens bevegelse og noen ekkoer av lyder. En form er fire elementer. De fire elementene er musikk, lyrikk, dans, og tøyestykker. Denne formen brukes når det ikke er en hel fortelling, men et bestemt øyeblikk eller en stemning som gjengis, og som får fire tolkninger. Pairs er en form hvor en forteller forteller om følelser i konflikt. Da kan to spillere gjengi de to følelsene samtidig. De står oftest da bak hverandre. Grunnformen for playback er allikevel fortellingen med en begynnelse, en midtdel og en slutt. En form kalles tredelt fortelling, som spilles av tre spillere (før, nå, fremtid). Når forestillingen er i slutfasen (etter 45 minutter eller en time), spør spille-leder hvem som har fortalt. Spillerne stiller seg da på ulike spillplasser på scenen (som oftest er på samme nivå som publikum, bare foran), og sier et bruddstykke av det de har spilt. Det blir en collage av stemmer og minner.

Bakgrunn for playbackteater som kunstnerisk form

Jonathan Fox og Jo Salas (Fox & Salas, 2021), et par fra USA henholdsvis New Zealand er grunnleggere av Playbackteater på midten 1970-tallet. Jonathan Fox hadde arbeidet med psykodrama og kjente Zenka Moreno. Jo Salas hadde bakgrunn i musikkterapi. Begge hadde et sterkt politisk og sosialt engasjement. De ville utvikle en kunstnerisk form, som hadde med seg tanker om ikke tekstbundet teater, improvisasjon, og som var inkluderende. Man kunne spille for lokale miljøer som skolegrupper, naboer, lærere, ulike grupper. De skapte en organisasjon (playbacktheatre.org), som har arrangert kurser og fortsatt arrangerer kurser og sertifiserer for Playback theatre leadership. I dag finnes det playbackteatergrupper i 50 land rundt om i verden, og i mitt hjemland Finland fins det over tretti grupper og også utdanning i playbackteater (<https://www.kasvunpaikka.fi/fi/nyhet/Tarinainstituutin-koulutus-2022-2023>). Noen bare spiller for seg selv, mens noen spiller ved ulike begivenheter. Det finnes nesten ingen steder playbackteatergrupper som har det som heltidsjobb, noe som Jonathan Fox mener er en fordel. Han

ser på spillgruppen som 'citizen actors'. Det fins en gruppe i hvert fall i Brasilien og i New York (<https://www.bigappleplayback.com/home>) som har dette som sin hovedsakelige virksomhet.

Narrativt nettverk som teori for playbackteater

Jonathan Fox (2019) har i et uanselig hefte beskrevet et slags teori for playbackteater, noe han kaller narrativt nettverk: *Guidelines for mastering narrative reticulation*. Det fins fire moment i teorien: Story, Atmosphere, Spontaneity, Guidance. Fox kaller disse fire moment hjørnesteiner i det narrative nettverket. I den diskusjon han før om disse momentene kobler han sammen fortellingen med fortelleren fra publikum, gruppen når han diskuterer atmosfære, spillerne (the performers) når han drøfter spontanitet. Det fjerde momentet ledelse har fokus på spill-lederens (the conductor) rolle. Jeg siterer kort Fox' beskrivelse av de fire momentene.

Story

However, the kind of story we ask for in playback theatre is different from all of these everyday uses of the word. We seek a personal true experience articulated on the spot. (s. 1)

Atmosphere

One distinguishing feature about a playback theatre event is attention paid to atmosphere. First the performers will do their best to create a feeling of neighborliness in the room. As much as possible, we want the community to relax and be ready to open up in front of each other. (s. 3)

A second aspect of atmosphere contrasts with the first. A distinguishing feature of playback is the theatrical retelling of each story. In this way, the experience becomes a heightened dramatic event that, like all theatre, is inherently exciting. (s. 5)

Spontaneity

Without script or audience 'plants' playback is an uncompromising form of improvisation. Spontaneity is its catchword. The term embraces several meanings. The first is sheer playfulness and joy. It is no accident that the word for acting and playing in many languages is the same. Even serious scenes are created upon a bedrock of improvisational play based on give and take between the actors. (s. 7)

Guidance

The conductor leads the audience throughout the performance. She welcomes them at the start and explains the nature of the event. She prompts the audience for narratives by asking questions. She interviews tellers. Most of the times she chooses what specific forms the actors

use in their enactments. She monitors the arc of the performance, deciding when it is just the right time to invite the first story, and when it will be the last. She conducts the ritual, making clear what are its rules and keeping them honoured. (s. 10)

Trene det narrative nettverket

Disse fire momentane kan trenes gjennom at gruppens deltakere trener, slik at de blir sensitive for samspillet, for timing, og får en forståelse av det som kalles 'the arc of performance', dvs forestillingens dramaturgi. De trener også på å fange opp undertekster i fortellingene. I dette trenger de både en sårbarhet som gjør forestillingen sensitiv, var og empatisk slik at forteller føler at han eller hun blir sett. Spill-lederen spør etter at en fortelling er spilt tilbake, om fortelleren kjente igjen sin fortelling eller om noe var annerledes.

Etiske vurderinger

Jeg deltok i kurser i playbackteater fra 2000 til 2010, da jeg gjennomførte playbackleder sertifiseringskurset ved playbackteaterskolen i New York. I 2006 deltok jeg i en kurs med Jo Salas i New York. Det kurset etterlot to sterke minner, som påvirket hvordan jeg deretter tenkte både som spiller og som spill-leder i playback.

En kveld hadde vi besøk av en playbackteatergruppe som arbeidet med katastrofeplayback. Denne gruppen hadde arbeidet med playback i New Orleans etter Katrina-orkanen, som var en katastrofe for New Orleans. De fortalte om hvilke fortellinger de fikk som oppgave å bearbeide gjennom playback. Jeg mins at de mente man burde vente kanskje en seks måneder etter katastrofen før man begynte å bearbeide med playbackteater. Direkte etter en slik katastrofe er alt kaotisk og sorgen så stor for alt som er borte, de som er mistet av nære. Denne kvelden fikk jeg en begynnende forståelse for den potensial som fins i bearbeidelse av fortellinger fra livet, men også for den etiske utfordring som ligger i å være der for mennesker, som ikke forteller som en slags underholdning, men som traumabearbeidelse. Det ansvar som hviler på etiske vurderinger er så stort, og sårbarhet, samt sensitivitet hos gruppen må kombineres med noe som jeg kaller håp.

Jeg fikk gjennom denne erfaringen en forståelse for hvordan rituale-rammen omkring forestillingen er av avgjørende betydning for å kunne holde fortellingenes både kraft og byrde. Mitt andre minne fra kurset med Jo Salas er en rolle jeg spilte i en fortelling om skyld:

En ung jente forteller om sin bestefar, som hun passet på (i et asiatisk land). Hun måtte gå til skolen, og hennes bestefar ropte på henne og ville ha hjelp. Men hun gikk til skolen. Noe som hun skammet seg over og kjente skyld for. Jeg spilte rollen som bestefar som ropte, og jeg gjorde det sterkt. Når jenten begynte å gråte og var helt fra

seg, skjønte jeg at jeg hadde spilt ut for mye, og ikke gitt plass for noe som kunne kalles trøst.

I playbackteater er disse avveiningene etiske utfordringer. Jeg kunne for eksempel latt ropene vært forsiktigere og lagt inn noe som en tale til meg selv i bestefarrollen: «Jenta mi, jeg skjønner jo at du må på skolen. Jeg vil jo det og. Da må du late som du ikke hører meg akkurat nå». Jeg hadde den situasjonen med meg, når jeg gikk videre i playbackteater-utdanningen, og som spill-leder i kompaniet Teater Momentum i Trondheim fra 2007 til 2016. I bildecollagen i figur 1 vises noen sekvenser fra en forestilling for lærerutdannere om deres hverdag. Tom på besøk fra Vasa er musiker i denne forestillingen, mens Tone og Audun er skuespillere.

Figur 1. Tone og Audun og Tom om hvor tung lærerjobben er når det skjer noe med en elev, og hvordan læreren strekker seg så langt, men også om støtten ved å bli et team.

Vi spilte noen få forestillinger hvert år, men minnene fra både trening og forestillinger er rike minner, nettopp gjennom den sårbarhet, lyttende sensitivitet som de to skuespillerne i kompaniet viste i sitt samspill med ulike musikere.

Drøfting

I enhver kunstform er det nødvendig å kunne kunstformens teknikker og uttrykksformer. I playbackteater er det teatrets dramaturgiske tenkning som er kombinert med improvisert teater og tanker om 'community theatre' som et lavterskelteater for lokale miljøer. En skuespiller arbeider med å oppøve sin lytteevne og sin sensitivitet, også i playbackteater som kunstform. Gjennom Jonathan Fox beskrivelse av et narrativt nettverk med fire hjørnesteiner har playbackere fått et verktøy for både innhold og ramme for å styrke kunstnerisk sårbarhet og sensitivitet som styrke.

Referanser

Fox, J. (1994). *Acts of service: Spontaneity, commitment, tradition in the non-scripted theatre*. Tusitala Publishing.

Fox, J. (2019). *Playback NR Workbook: guidelines for mastering narrative reticulation*. Tusitala Publishing.

Fox, J. & Salas, J. (2021). *Personal Stories in Public Spaces: Essays on Playback Theatre by Its Founders*. Tusitala Publishing.

Salas, J. (1993). *Improvising real life: personal story in playback theatre*. Kendall Hunt Publishing Company.

Salas, J. and friends (1997). Listen and remember. 23 songs for groups. CD. Tusitala.

Internetadresser

<http://www.playbackcentre.org/training-program/the-school/>

<https://www.kasvunpaikka.fi/fi/nyhet/Tarinainstituutin-koulutus-2022-2023>